

Kaynaklarda iyi huylu, iffet sahibi, müteviz, dervişâne bir hayat tarzını benimsemiş, şefkatli ve merhametli bir şahıs olarak anılır. Kâdirî tarikatından olup Edirne'deki Kâdirî Tekkesi'nin şeyhi Kasabzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye müntesipti. Ayrıca Kocamustafapaşa'da Sümbül Efendi Tekkesi şeyhi Nûreddin Efendi ile uzun yıllar arkadaşlık etmiş, tarikatın âdâb ve esrarı üzerine onunla uzun sohbetlerde bulunmuştu. Kaynaklarda herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İbnülemin - Tevcihat, nr. 2215; Râşid, *Târih*, V, 440; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 70^b-71^a, 175^b-176^a, 262^a-^b; *Devhatü'l-meşâiyih*, s. 95; İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 186-190; *Sicill-i Osmânî*, II, 443; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 522-523 (fetvasından bir örnekle); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 476; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 184; Danişmend, *Kronoloji*, V, 140; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, İstanbul 1972, s. 131.



MEHMET İPŞİRLİ

MEHMED ZİHNÎ EFENDİ

(1846-1913)

Son devir

Osmanlı âlimi, müderris.

10 Temmuz 1846'da İstanbul'da doğdu. "Zihni" mahlası çok zeki ve kavrayışlı olmasından dolayı hocası tarafından verilmiştir. Babası Kaymakam Mehmed Reşid Efendi, annesi Güzide Gülsüm Hanım'dır. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi ve cami derslerine devam etti. Hocaları bilinmemekle birlikte ciddi bir öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılan Mehmed Zihni Efendi ulûm-i âliye (medrese öğretim üyeliği) şehadetnâmesi aldı. 1864 yılında Bâbîâlî Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na mülâzım oldu. Bir süre sonra Matbaa-i Âmire Takvîm-i Vekâyî' kâtiplik ve musahhihliğine getirildi (1868). Burada on yıl kadar çalışarak birçok dinî ve edebî eserin hatasız bir şekilde basılmasını sağladı. 1877'de Hasan Râsim Paşa'nın çocuklarına öğretmenlik yapmak üzere üç aylığına İskenderiye'ye gitti (*Meşâhîrü'n-nisâ*, II, 64, 91). Ardından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ulûm-i Arabiyye ve dîniyye muallimliği (1879), Mekteb-i Mülkiyye usûl-i fıkıh muallimliği (1883), Tedkîk-i Mûellefât Komisyonu üyeliği (1891), Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği (1894), Maarif Nezâreti Encümen-i Teftîş ve Muâyene üyeliği ve başkanlığı (1902) görevlerinde bulundu. 1906 yılında Mekteb-i Mülkiyye

ye'deki müderrislik görevinden istifa ettiyse de Meclis-i Kebîr-i Maârif'teki vazifesi devam etti. 1908'de yaş haddinden emekliye ayrılması gerekirken Meclis-i Vükelâ kararıyla görevini sürdürdü. Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatı şeyhi Necib Efendi'ye intisap eden Mehmed Zihni Efendi, Meclis-i Kebîr-i Maârif üyesi iken 16 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etti ve Küplüce Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedildi.

Ülke içinde üstün başarı madalyaları ile taltif edilen Mehmed Zihni Efendi, Eylül 1889'da Stockholm'de toplanan Müsteşrikler Kongresi'ne gönderdiği matbu eserlerinin ilmîliği, ayrıca Arap dili ve öğretimine yaptığı hizmetlerden dolayı kongrenin teklifi üzerine birleşik krallık olan İsveç-Norveç hükûmeti tarafından bir altın madalya ile ödüllendirilmiştir. Bu madalya günümüzde Galatasaray Lisesi Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Mehmed Zihni Efendi'nin okuduğunu iyi anlayan, eleştiren, dikkatli ve düzenli yazan bir âlim olduğu belirtilmektedir. Bu husus eserlerinin incelenmesinden de anlaşılmaktadır. Üstlendiği görevleri hakkıyla yerine getiren, şahsî hayatında dürüstlükten ayrılmayan nazik bir insan olduğu nakledilmektedir. Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde ve Mekteb-i Mülkiyye'deki hocalığı sırasında çığır açıcı öğretimi sayesinde birçok değerli talebe yetiştirmiştir. Babanzâde Ahmed Naim, Ali Nazîma, Kenan Rifâî, Hanbelizâde Muhammed Şâkir ve Abdülhak Şinasi Hisar bunlardan bazılarıdır. Arap, Türk, İran dil ve edebiyatlarına vâkıf olan Mehmed Zihni Efendi 1025 kitaptan oluşan kitaplığını Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Mehmed Zihni Efendi'ye göre Arapça öğrenmenin zor olduğu yolundaki kanaat doğru değildir. Kelimelerinin önemli bir kısmının dilimize girmiş olması sebebiyle Arapça'nın öğrenimi Avrupa dillerinden daha kolaydır. Dil öğrenmenin en iyi yolu kişinin öğreneceği dilin kurallarını kendi diliyle öğrenmesidir. Bu sebeple Türkçe hazırlanmış bir Arapça gramer kitabını okuyup anlayabilen kişi kendi kendine Arapça öğrenebilir (*el-Müntehab*, s. 4). Mehmed Zihni Efendi Arapça öğretimi için bir dizi kitap yazmış ve bu hususta yeni bir çığır açmıştır.

Eserleri. A) Arap Dili ve Öğretimi. 1. *el-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab* (İstanbul 1303). Arap sarfına dair kapsamlı bir eser olup sarf kalıplarıyla ilgili çok sayıda kelime Türkçe karşılıklarıyla birlik-

te "temrin" başlığı altında; âyet, hadis ve diğer Arap edebiyatı kaynaklarından seçilmiş nesir ve şiir örnekleri de "emsile" adıyla verilmiştir. 2. *el-Muktedab mine'l-Müntehab fi ta'limi lugati'l-Arab* (İstanbul 1304). Bir önceki eserin özeti olup i'lâl ve idgam konuları "Teznîb" başlığı altında eserin sonuna eklenmiştir. 3. *el-Müşezzebe (Mektebû edeb fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab, el-Mürteeb fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab; "Sarf kısmı"*, İstanbul 1307, 1311, 1327). Önceki iki eserin özettir. Ali Nazîma bu üç kitabı *Miftâhu'l-Müntehab ve'l-Muktedab ve'l-Müşezzebe* adıyla özetlemiştir (İstanbul 1307). 4. *el-Muktedab* (İstanbul 1303-1304) "Nahiv kısmı". Arap nahvine dair kapsamlı bir eser olup sonunda Arapça edatlar alfabe sırasına göre açıklanmıştır. Birinci ve dördüncü kitap *el-Müntehab ve'l-Muktedab fi kavâidi's-sarf ve'n-nahv* adıyla tekrar yayımlanmıştır (İstanbul 1981). 5. *el-Müşezzebe fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab* (İstanbul 1311) "Nahiv kısmı". Bir önceki eserin özettir. Sarf ve nahve dair *el-Müşezzebe* adlı özetlerle ilgili olarak Gökhan Sebati Işkın tarafından Arapça'ya tercüme edilerek *Muhammed Zihni Efendi ve kitâbühû el-Müşezzebe fi sarfi ve nahvi lisâni'l-Arab* adıyla Pakistan'da yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Arslan, s. 108). 6. *el-Kavlü'l-ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid* (İstanbul 1304, 1327; Kazan 1321/1903). Hatîb el-Kazvî'nin belâgata dair *Telhîşu'l-Miftâh* ile Teftâzânî'nin buna yazdığı *el-Mu'tavvel* ve *Muhtasarü'l-me'ânî* adlı şerhlerde ve Seyyid Şerîf el-Cür câ'nın *el-Mu'tavvel*'e yazdığı hâşiyede ki 649 beytin Türkçe izahı ile şairleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, bu eseri *Be-yânü'l-Hak* mecmuasında (sy. 36-69), "Reddî'alâ mâ fi'l-kavli'l-ceyyid mine'r-redî" başlığı altında yirmi beş makalede tenkit etmişse de devamı gelmemiştir (a.g.e., s. 113-116). 7. *Kitâbü't-Terâcim* (İstanbul 1304). Arapça öğretiminde okuma metni olarak kullanılmak amacıyla 160 kadar âlim ve edibin Arapça biyografilerini ihtiva etmektedir. 8. *Feyz-i Yezdân Tercüme-i Nasihatü'l-ihvân* (İstanbul 1292). Zeynüddin İbnü'l-Verdî'ye ait yetmiş yedi beyitlik *Lâmiyye*'nin izahlı tercümesidir. 9. *Atvâku'z-zeheb Tercümesi* (İstanbul 1290). Zemahşerî'ye ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan açıklama-
malı çevirisidir.

B) İslâmî İlimler. 1. *Ni'met-i İslâm*. Eserin birinci kısmında (İstanbul 1310, 1313, 1316, 1320) akaidle ilgili çok kısa bir girişten sonra tahâret, namaz, oruç ve zekât konuları, ikinci kısımda (İstanbul 1322, 1329) hac, avlanma, hayvan kesimi, kurban ve akıka bahisleri işlenmiştir. Üçüncü kısım (İstanbul 1324) *Münâkehât ve Müfârakât* adıyla hazırlanmış olup fıkıhın nikâh, talâk, eymân ve radâ bölümlerini içermektedir. Eser müellife büyük şöhet kazandırmıştır. 2. *Usûl-i Fıkıh* (*Husûlû'n-nekh fî usûl-i-fıkh*; İstanbul 1309, 1312, 1314). 3. *Elgâz-ı Fıkhiyye* (İstanbul 1309). İbrahim Halilcan tarafından sadeleştirilerek *Fıkıh Bilme-celeri* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1978). 4. *Hanımlar İlmihalî* (İstanbul 1313). 5. *Kızlar Hocası* (*Küçük Hanımlar İlmihalî*; İstanbul 1312, 1316, 1324). 6. *el-Muhtasarât fî mesâil-i-tahârât ve'l-ibâdât* (İstanbul 1332). *Ni'met-i İslâm*'ın özeti olup Diyanet İşleri Başkanlığı'nca *el-Muhtasarât* ismiyle tekrar neşredilmiştir (Ankara 1957). 7. *el-Hakâik mimmâ fi'l-Câmii's-sagîr ve'l-Meşârik min hadîsi hayri'l-halâik* (İstanbul 1310; II, 1311). Eserin yazma halindeki cüzleri Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ndedir (nr. 293, 294, 295). 8. *el-Kavlü's-sedîd fî ilmi't-tecvîd* (*Tecvîd-i Cedid*; İstanbul 1328). 9. *Tuhfetü'l-erîb fî'r-red-dî alâ ehli's-salib Tercümesi* (İstanbul 1291). Abdullah b. Abdullah et-Tercümân'a ait eserin Said Efendi ile birlikte yapılan çevirisi olup *Hristiyanlığa Red-diye* adıyla yeni harflerle de yayımlanmıştır (İstanbul 1965). 10. *el-Münkızu mine'd-dalâl Tercümesi* (İstanbul 1287). Gazzâlî'nin eserinin Said Efendi ile birlikte tercümesidir. 11. *Sihâmü'l-İsâbe fî kenzi'd-daavât-i'l-müstecâbe Tercümesi* (İstanbul 1313). Süyûtî'nin makbul dualara ve duanın kabul şartlarına dair eserinin çevirisidir.

C) Biyografi. 1. *Meşâhîrü'n-nisâ* (I-II, İstanbul 1294-1295). İslâm öncesi ve İslâm döneminde ilim, edebiyat ve siyaset alanında meşhur olmuş Arap, Türk ve İranlı 1165 kadar hanımın biyografisini içeren bir ansiklopedidir. Zamanın kız öğretmen okullarında okutulmak üzere Marif Nezâreti'nin isteği üzerine hazırlanan eseri Muhammed Hasanhan İtimâdüs-saltana *Hayrât-ı Hisân* adıyla Farsça'ya çevirmiştir (I-III, Tahran 1304-1307). Kitap, *Tarihte İz Bırakan Kadınlar* ismiyle Bedrettin Çetiner tarafından sadeleştirilerek yayımlanmış (İstanbul 1982), ancak giriş kısmı ile "Fasl-ı Mahsûs" bölümü çı-

karılmıştır. 2. *Buğyetü't-tâlib fî tercemeti Tuhfeti'r-râgıb* (İstanbul 1332). Kalyûbî'nin, Mısır'da kabirleri meşhur olan bazı Ehl-i beyt büyüklerinin biyografisi ve menkıbelerini içeren *Tuhfetü'r-râgıb* adlı eserinin tercümesidir.

D) Tashih ve Ta'likleri. *Sahîh-i Buhârî* (I-VIII, İstanbul 1315); *Sahîh-i Müslim* ("Kitâbü'l-cihâd"ın kırk üçüncü babı "Gazvetü Hayber"e kadar; İstanbul 1329-1332); Sâgânî, *Meşâriku'l-envârî'n-nebeviyye* (İstanbul 1311); İbn Melek, *Şerhu Menârî'l-envâr* (İstanbul 1292); Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu's-Şâfiye* (İstanbul 1290); Seyyid Abdullah el-Hüseynî, *Şerhu's-Şâfiye* (İstanbul 1293). Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Sarf-ı Arabî*, *Teshîlû't-tahsîl*, *Şerhu ebyâtî'l-İsfehendî*, *Mekteb-i Sultânî*, *Kavâid-i Türkiye Risâlesi*, *İktibâsü'l-envâr fî tercemeti'l-Memâr*, *Düstûrû'l-muvahhidîn*, *Terceme-i Tuhfetü'l-mülûk*.

Mehmed Zihni Efendi'ye dair şu çalışmalar yapılmıştır: Mevlüt Kuyucu, *Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı ve Eserleri* (mezuniyet tezi, 1970; İÜ Ed. Fak. Arap-Fars Filolojisi); Ömer Güzel, *el-Kavlü'l-ceyyid'in Mahiyeti ve İndeksi* (Mezuniyet tezi 1970, İÜ Ktp., Tez, nr. 7693); Candemir Doğan, *Hacı Mehmed Zihni Efendi ve Yeni Arapça Öğretim Metodu* (doktora semineri, 1993, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi* (İstanbul 1999); Cansel Kılıç, *el-Kavlü'l-ceyyid: Ebyat Şerhi* (mezuniyet tezi, 1999, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi); Osman Güman, XIX. Yüzyılda *Nimet-i İslâm Kitabı Çerçevesinde İlmihal Fıkıhı* (yüksek lisans tezi, 2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA:

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 66, s. 185-186; Mehmed Zihni, *Meşâhîrü'n-nisâ*, İstanbul 1294-95, I, 159; II, 64, 91; a.mlf., *Nimet-i İslâm*, İstanbul 1957, oğlu Ali Rânâ Tarhan'ın yazdığı hal tercümesi, s. 5-7; a.e. (s.nşr. M. Rahmî), İstanbul 1978, neşreden'in yazdığı hal tercümesi, s. 7-10; a.e. (nşr. Bayram Ali Öztürk), İstanbul 1986, neşreden'in yazdığı hal tercümesi, s. 19-32; a.mlf., *el-Müntehab*, İstanbul 1981, s. 4; Ahmed Naim – Mustafa Cemil, *Sarf-ı Arabî ve Temrinât*, İstanbul 1321, s. 1-10; Osmanlı Müellifleri, I, 310-312; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 400; *Şa-hihu Müslim* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374/1954, neşreden'in girişi, I, 2; Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1954, I, 290, 409; a.mlf., *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, II, 1041-1043; Ağâh Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1984, I, 421; Hasan Duman, *Bayezit Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*, İstanbul 1984, s. 19;

Sadi Çögenli, *Müderris Hacı Mehmed Zihni Efendi Bibliyografyası*, Erzurum 1989; Ahmet Turan Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul 1999, s. 108, 113-116; Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatı'nın Doğuşu ve Gelişmesi*, İstanbul 1999, s. 78; Zeyneb Fevâz, *ed-Dürrü'l-menşûr fî tabakâti rabbâti'l-hudûr* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1420/1999, I, 13; "Mehmed Zihni Efendi", *TDEA*, VI, 223.



HULÛSİ KILIÇ

MEHMEDKULUZÂDE, Celil (1869-1932)

Azerbaycanlı yazar, gazeteci
ve fikir adamı.

Doğum tarihi eski kaynaklarda 1866 olarak gösterilmişse de İsâ Hebibbeyli'nin elde ettiği belgeler onun 22 Şubat 1869'da doğduğunu ortaya koymaktadır. Mirze (Mirza) Celil veya takma ad olarak kullandığı Molla Nasreddin olarak da bilinir. Güney Azerbaycan'ın Hoy şehrinde Nahçıvan'a gelip yerleşmiş bir inşaat ustası olan Meşhedî Hüseyinkulu'nun oğludur. Nahçıvan'da başladığı medrese eğitiminde (1873-1879) Kur'an okuma yanında biraz da Arapça, Farsça öğrendi. 1879'da üç sınıflı Rus okulunda öğrenimine devam etti. 1882'de Gürcistan'ın Gori şehrindeki Rus öğretmen okulunun Azerbaycan şubesine girdi. 1887'de mezun olarak önce Revan'ın (Erivan) Uluhanlı köyünde, ardından Başnoraşen'de ve Nehrem köyünde çalıştı. Öğretmenliği sırasında yazarlık faaliyetine de başladı. *Çay Destgâhı* (manzum alegorik dram), *Kışmış Oyunu* (piyes), *Danabaş Kendinin Ehvalât-ları* (büyük hikâye) gibi eserlerini yazdı. 1898'de öğretmenlikten ayrılarak Erivan'da bir müddet dava vekilliği yaptı. 1899-1901 yılları arasında Nahçıvan'da polis yardımcısı olarak çalıştı. 1903'te Tiflis'te *Şark-ı Rus* gazetesini çıkaran Azerbaycanlı gazeteci Mehmedmedağa Şahtah-lı'nın teklifiyle kabul edip gazetesinin idarehanesinde çalışmaya başladı.

Önceki eşleri vefat ettiğinden 1907'de üçüncü evliliğini yaptı. Karabağ hanları soyundan bir bey kızı olan Hamîde Hanım'la evliliği Mirza Celil'in sosyal ve edebî faaliyetlerini olumlu şekilde etkiledi. Hamîde Hanım o dönemde Azerbaycan'da sayıları çok az olan, iyi eğitim görmüş, Rusça'yı çok iyi bilen aydın kadınlardandı. Babasından miras kalan geniş topraklara ve mülklere sahipti. Hayatı boyunca kocasına destek olan Hamîde Hanım'ın daha sonra Rusça yazdığı, Abbas Zamanov tarafından Azerî Türkçesi'ne çevrilerek bas-